

آموزش احکام اصول

مهدی فاطمی

تبیین علل

اختلاف فتاوا

یک روز کتابی در زمینه احکام و با فتاوی مراجع معظم تقلید را پیش از چاپ به یکی از دوستانم - که از استادان درس احکام بود - نشان دادم و نظر او را در زمینه چاپ آن جو یا شدم. ایشان گفتند: «چاپ کتاب احکام - با توجه به اختلاف فتاوا و نظریات مراجع معظم تقلید و گردآوری آن اختلاف ها در یک کتاب و کنار یکدیگر - شاید در این زمان به صلاح نباشد و موجب تشویش ذهن خوانندگان و برداشت های نادرست آنان از فقه و فقاہت شود».

به ایشان عرض کردم: اختلاف

فتاوی مراجع معظم تقلید واقعیتی است که اغلب آن را می دانند و بر کمتر کسی پوشیده است ولی علت و ریشه های آن را نمی دانند. از این رو، می توانیم با تبیین آن ها به یک سوال و شبهه در این زمینه پاسخ دهیم و نیز از برداشت های نادرست جلوگیری کنیم.

بدین جهت لازم است که به یکی دیگر از «اصول آموزش احکام»؛ یعنی، تبیین علل اختلاف فتاوی مراجع بپردازیم.

علل اختلاف

یکی از

فتاوی مراجع پرسش هایی که گاه

بالا به پایین یا کلیات مسائل مشهور مذهب شیعه مانند وضو نگرفتن با آب مضاف همچون آب هندوانه. قابل توجه این است که قسمت عمده مسائل فقهی و احکام اسلامی در یکی از این بخش ها قرار دارد. به همین دلیل، اختلاف فتاوی مراجع تقلید در مسائل کلی و اساسی بسیار کم است و گاه جنبه احتیاطی دارد.

اختلاف فتاوی

مراجع تقلید در

مسائل کلی و اساسی

بسیار کم است

و گاه جنبه احتیاطی دارد.

البته در «جزئیات مسائل دینی و فقهی»؛ یعنی، در مسائل جزئی احکام بین مراجع تقلید اختلاف نظر وجود دارد. باید توجه داشت که این اختلاف نظرها بدین معنی نیست که «حکم الهی» در یک موضوع بخصوص بیش از یکی است، بلکه گاه در فهم جزئیات یک حکم الهی از آیات و روایات اختلاف نظر پیش می آید. پس اختلاف نظر میان مراجع تقلید و مجتهدان اسلامی، غالباً در «مسائل جزئی» است نه «مسائل کلی».

در زمینه احکام اسلامی مطرح می شود، این است که با توجه به یکسان بودن مهم ترین منابع فقه، مأخذ و دلیل های احکام شرعی؛ یعنی، آیات قرآن، سنت، روش معصومان و احادیث اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام چرا در فتاوا و دستورهای فقهی مراجع تقلید اختلاف است.

مثلاً چرا بعضی از آنان در احکام وضو، مسح سر را با دست چپ اجازه می دهند، ولی بعضی آن را جایز نمی دانند؟ یا مثلاً چرا بعضی از آنان، مقدار مسح پا را تا برآمدگی روی پا کافی می دانند اما بعضی تا مفصل و انتهای روی پا و بیشتر از مقدار قبلی لازم می شمارند؟

پیش از بررسی علت و ریشه های اختلاف فتاوی مراجع تقلید و نظریات مجتهدان اسلامی، یادآوری چند نکته لازم است:

۱. مراجع تقلید و مجتهدان اسلام در «کلیات مسائل دینی و فقهی» با یکدیگر اختلاف نظر ندارند. همچون کلیات مسائل ضروری دین اسلام مانند واجب بودن نماز و روزه یا کلیات مسائل ضروری مذهب و مکتب تشیع مانند وضو گرفتن و شستشوی صورت و دست ها از

را پر کنند و سپس پاسخ مساله را بدهند تا مبدا در بیان حکم شرعی دچار هواهای نفسانی و در نظر گرفتن منافع شخصی شود. زیرا: ما باید آن چنان که فکر می‌کنیم زندگی کنیم، نه آن چنان که زندگی می‌کنیم فکر کنیم. چنانچه مرجع تقلیدی از روی هواهای نفسانی فتوا دهد، از نظر اسلامی و فقهی، شرط «عدالت» را - که از شرایط مرجعیت تقلید است - از دست خواهد داد و عمل کردن به فتوای او جایز نیست.

۴. آخرین نکته این است که اختلاف

فتوا و نظر در زمان پیامبر خدا ﷺ، معصومان علیهم‌السلام و یاران و شاگردان آن‌ها به طوری که محسوس باشد وجود نداشته است، زیرا آنان برای یافتن پاسخ سئوالات فقهی و شرعی خویش و یا هنگام اختلاف نظر در یک حکم شرعی به معصوم علیهم‌السلام دسترسی داشته‌اند، اما در زمان غیبت امام زمان علیه‌السلام چون مراجع تقلید و مجتهدان اسلامی به معصوم علیهم‌السلام دسترسی ندارند، باید احکام اسلامی و مسائل فقهی را شخصاً از آیات و احادیث استنباط کنند و به دست آورند. و از طرفی چون بخشی از آیات و احادیث اسلامی از جهات گوناگونی - که به آن اشاره خواهیم کرد - ممکن است برای آنان روشن نباشد، از این

۲. نکتهٔ دومی که باید به آن توجه داشته باشیم، این است که اختلاف فتاوا و نظریات مراجع تقلید در «مسائل جزئی» زبانی به دین و مکتب نمی‌رساند و در

اختلاف نظر میان

مراجع تقلید

و مجتهدان اسلامی،

غالباً در «مسائل جزئی»

است؛ نه «مسائل کلی».

اعمال مردم، اختلاف چشمگیر و محسوس به وجود نمی‌آورد. مانند احکام نماز جمعه و جماعت، که گرچه ممکن است مجتهدان در احکام جزئی آن با یکدیگر اختلاف نظر داشته باشند، مقلدان همهٔ آنان تقریباً به یک صورت نماز جمعه و جماعت را به جای می‌آورند.

۳. باید بدانیم که اختلاف فتاوی مراجع تقلید به خاطر هوس‌های نفسانی و منافع شخصی نیست. بلکه گاه تقوا و پرهیزکاری آنان به حدی رسیده است که هنگامی که از یکی از مراجع تقلید گذشته پرسیده بودند: «حکم چیز نجسی که در چاه بیفتد چیست؟» این مرجع تقلید پیش از پاسخ دادن به آن، دستور داده بودند چاه

مردم بیان شده است و البته در میان آنان افراد نادرست و ناراستی هم بوده‌اند که به خاطر هواهای نفسانی، منافع شخصی و دنیوی یا برای ضربه زدن به اسلام ناب محمدی، گاهی حدود ۴۰۰۰ حدیث جعلی نقل کرده‌اند.

از این رو، مراجع تقلید برای بیان احکام اسلامی از میان این همه روایات و احادیث مختلف باید راویان و ناقلان احادیث و احکام الهی را بشناسند و به درستکاری و راستگویی آنان مطمئن باشند تا به معتبر بودن این احادیث و احکام پی ببرند و به آن‌ها دست یابند و سپس طبق احادیث معتبر و درست، فتوا بدهند.

همین تحقیق و شناخت نسبت به راویان احکام الهی باعث می‌شود گاهی یک حکم شرعی به خاطر راوی آن، از دیدگاه یک مرجع تقلید، صحیح و معتبر و مورد اطمینان باشد، و از دیدگاه مرجع تقلید دیگر، این گونه نباشد. در نتیجه موجب اختلاف فتوای مراجع تقلید شود. این مسأله به طور مثال همانند وقتی است که دو نفر نسبت به حرف و خبر شخص سومی اختلاف نظر پیدا می‌کنند و اولی بگوید: چون آن شخص از نظر من، انسان

جهت میان مراجع تقلید، اختلاف فتوا و نظریه وجود دارد و الا در زمان معصومان علیهم‌السلام اختلاف نظری که محسوس و آشکار باشد، وجود نداشته است.

اینک پس از یادسپاری نکات یاد شده شایسته است بدانیم علت و ریشه‌های اختلاف فتاوا و نظریات مراجع تقلید بر چند گونه است:

۱- اختلاف نظر در ناقلان و

راویان حکم شرعی

در زمان معصومان علیهم‌السلام و یا در زمان نزدیک به زمان آنان، سند، مدرک، مأخذ احادیث و روایات اسلامی و شناخت راویان و ناقلان آن‌ها؛ یعنی، کسانی که روایات و احادیث را برای دیگران نقل می‌کردند، کمتر مورد نیاز بود. مردم احادیثی را که در بردارنده احکام اسلامی و مسائل دینی بود یا از خود معصوم علیه‌السلام می‌پرسیدند یا راوی و ناقل آن‌ها را به جهت نزدیکی زمانی با معصوم علیه‌السلام می‌شناختند و می‌دانستند که آنان انسان‌های درستکار و راستگویی هستند، اما بعدها فاصله زمانی زیادتر شده و احکام الهی و مسائل فقهی با واسطه‌های بسیاری و به وسیله افراد گوناگونی برای

می دهند، مانند سنگ و شن و ریگ و نظیر آن‌ها. از این رو، در این که بر چه چیزهایی تیمم کردن صحیح است و یا غیر صحیح، بین مراجع تقلید اختلاف نظر و در نتیجه اختلاف فتوا به وجود آمده است. این مسأله به طور مثال همانند وقتی است که یک دانش آموز معنی و مفهوم کلمه‌ای را از دبیر فارسی خود در دبیرستان می پرسد، و آن دبیر معنایش را به یک صورت بیان می کند، و دوست همین دانش آموز که در همان کلاس درسی، ولی در دبیرستان دیگری درس می خواند، معنی و مفهوم همان کلمه را از دبیر فارسی خود می پرسد، و دبیر او معنایش را به صورت دیگری بیان می کند که با معنایی که دبیر اولی بیان کرده است تفاوت دارد.

مثلاً ممکن است هر کدام از دبیران درس «فارسی»، معنی مصراع دوم این شعر «سعدی» را که درباره «خدا» گفته و سروده است به صورت‌های مختلفی بیان کنند:

از در بخشندگی و بنده نوازی

مرغ هوا را نصیب ماهی دریا
یکی بگوید: خدا از راه لطف و بخشندگی، برخی از پرنندگان را نصیب بعضی از ماهیان (مانند ماهی سفره که خود

درستکار و راستگویی است، حرف و خیر او را باور می کنم و قبول دارم و دومی بگوید: چون آن شخص از نظر من، انسان درستکار و راستگویی نیست، حرف و خیر او را باور نمی کنم و قبول ندارم.

۲- اختلاف نظر در معانی و

مفاهیم حکم شرعی

گاهی برخی از آیات و روایات از نظر کلمات و جملات و ترکیب بندی به گونه‌ای است که در معانی و مفاهیم آن‌ها، احتمالات مختلفی داده می شود. بدین جهت در معنی و مفهوم یک حکم شرعی که از آن آیه یا روایت استنباط و استخراج شده است، بین مراجع تقلید اختلاف نظر و در نتیجه اختلاف فتوا به وجود می آید. مثلاً در آیه مربوط به تیمم گرفتن، خداوند بزرگ در قرآن می فرماید:

﴿... فَلَمْ تَعْبُدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا...﴾^۱

«اگر (برای وضو یا غسل) آب نیافتید، بر «صعید» پاکیزه‌ای تیمم کنید».

مراجع تقلید و مجتهدان اسلامی در معنی و مفهوم کلمه «صعید» از نظر زبان عربی اختلاف نظر پیدا کرده‌اند که آیا فقط به معنی خاک است یا به معنی همه چیزهایی است که پوسته زمین را تشکیل

ولی اگر آن خون کمتر از مقدار نامبرده باشد، اشکالی ندارد و نماز صحیح است.^۲ در زمان آغاز اسلام؛ یعنی، حدود

گاه مجتهدان اسلامی در خود حکم شرعی با یکدیگر اختلاف نظری ندارند، اما در موضوع و مصداق‌های آن، با یکدیگر اختلاف نظر پیدا کرده‌اند

۱۲۰۰ تا ۱۴۰۰ سال قبل و در زمانی که این حکم شرعی از سوی معصوم علیه السلام بیان و صادر شده، سکه و پولی به نام درهم در میان مردم معمول و رایج بوده است و همه، خصوصیات و مقدار و اندازه این سکه را می‌دانسته‌اند؛ ولی در زمان‌های بعد که فاصله زمانی زیاد شد و درهم از بین رفت، به خاطر آگاهی نداشتن از خصوصیات و مقدار و اندازه درهم اختلاف نظرهایی بین مراجع تقلید به وجود آمده است که آیا اندازه درهم برابر با گردی کف دست یا بند سرانگشت شست یا انگشت کنار شست یعنی، سبابه یا انگشت وسط است.

همین اختلاف نظر در مصداق و

را برای شکار پرندگان روی آب پهن می‌کند) کرده است. دیگری بگوید: خدا از راه لطف و بنده‌نوازی، هوا را نصیب پرندگان و دریا را نصیب ماهیان کرده است تا از آن استفاده ببرند.

سومی بگوید: خدا از راه لطف، غذای مرغان هوا را ماهیان دریا قرار داده است. چهارمی بگوید: معنی این شعر هیچ کدام از معانی یاد شده نیست، بلکه خداوند بزرگ از راه بنده‌پروری، پرندگان و ماهیان و خلاصه گوشت حیوانات را غذای انسان و نصیب او قرار داده است.

پس می‌بینیم در معنی یک مصراع شعر ممکن است اختلاف نظرهایی به وجود بیاید و این امری طبیعی و معمول در هر رشته علمی است.

۳- اختلاف نظر در مصداق‌های

حکم شرعی

گاه مجتهدان اسلامی در خود حکم شرعی با یکدیگر اختلاف نظری ندارند، اما در موضوع و مصداق‌های آن، با یکدیگر اختلاف نظر پیدا کرده‌اند. مثلاً اگر بر بدن یا لباس نمازگزار خونی باشد که مقدار آن کمتر از «درهم» است، نماز انسان صحیح است. زیرا همان طور که می‌دانیم باید بر بدن یا لباس نمازگزار خون نباشد

و «مقصود» و «هدف» اصلی و واقعی معصوم علیه السلام دقیقاً از آن‌ها فهمیده نشود. یکی از کارهای مراجع تقلید و فقیهان اسلامی این است که چنین احادیثی را که در نظر اولیه با یکدیگر منافات و تعارض دارند، در کنار یکدیگر قرار دهند تا مقصود واقعی و هدف اصلی سخن معصوم علیه السلام شناخته شود تا بتوانند آن‌ها را مبنا و دلیل فتوای خود قرار دهند. بدین جهت گاهی هنگام کنار قرار دادن دو یا چند حدیث و وفق دادن آن‌ها با یکدیگر، در میان مراجع تقلید و فقیهان اسلامی اختلاف نظر پیش می‌آید و همین موجب اختلاف فتوا و نظریه بین آن‌ها می‌شود.

آنچه گفته شد، غالب علت‌های اختلاف فتاوا و نظریات مراجع تقلید است که در میان علمای اسلامی و حوزه‌های علمی امری طبیعی است و هیچ‌گاه نباید موجب تفرقه و درگیری ما گردد و دو تا بودن حکم الهی واقعی، از آن برداشت شود.^۳

پی‌نوشت‌ها:

۱- نساء / ۴۳.

۲- البته این مسأله جزئیات دیگری نیز دارد که به رساله‌های توضیح المسائل مراجعه کنید.

۳- با استفاده از فلسفه احکام، موسسه در راه حق، ص

معنای موضوع حکم شرعی؛ یعنی، درهم باعث اختلاف فتوای مراجع تقلید در خود حکم شرعی شده است. این مسأله همانند وقتی است که مثلاً ۵۰ سال دیگر که «دو ریالی» در میان ما نباشد و از ما بپرسند مقدار و اندازه «دو ریالی» چقدر بوده است؟ هر کسی پاسخی بدهد و در نتیجه، در معنا و مصداق «دو ریالی» با یکدیگر اختلاف نظر پیدا کنیم. یا مثلاً از ما بپرسند اندازه «ده شاهی» که چندین سال قبل، از سکه‌های رایج مملکت ما بوده چه مقدار بوده است؟ هر یک از ما ممکن است ندانیم یا پاسخ‌های مختلفی به آن بدهیم و در نتیجه بین ما اختلاف نظر پیش بیاید.

۴- اختلاف نظر در مقاصد و

اهداف حکم شرعی

چون در زمان امامان معصوم علیهم السلام و زمان نزدیک به آنان، حکومت و قدرت در دست مخالفان امامان و شیعه بوده است، از این رو، آنان نمی‌توانسته‌اند در همه جا احکام «واقعی» الهی را بدون پرده برای مردم آن زمان و دوستان و شیعیان خود بیان کنند و به اصطلاح «تقیه» می‌کرده‌اند. همین امر موجب شده است تا برخی از احادیثی که در بردارنده احکام شرعی است، با برخی دیگر توافق نداشته باشند